

**Яна Янчева. Колективизацията в българското село (1948–1970). Колективна памет и всекидневна култура.
София: ИК Гутенберг, 2015. 500 с.**

Радостен е фактът, че повече от двадесет години след „ликвидацията” на трудовите кооперативни земеделски стопанства съвременната българска етнология най-сетне произведе книга, която представя и осмисля онзи политически направляван процес, който предизвика коренни промени в почти всяка една сфера на живота в селските райони – колективизацията на селското стопанство в социалистическа България, както и съпътстващите го социални развития и конфликти, но и дирите, които той е оставил в селата, житейските пътища на хората, спомените им и начина, по който те говорят за мина-

лото. През тези две десетилетия бяха публикувани не малко статии, посветени на отделни аспекти на белязания от колективизацията житейски и трудов свят. Повечето от тях са посочени и коментирани в уводната глава на книгата на Яна Янчева, а и приведани в сравнителен план в останалите части на труда. Но единствена монография си оставаше работата на Джералд Крийд „Опитомяване на революцията” (1997, бълг. превод 2005 г.), която междувременно стана класически труд, на който мнозина автори се позовават при анализа на българските особености на *реалния* социализъм като цяло. Същностният момент, който трудът на Я. Янчева добавя, е от методологично естество и е характерен за традициите на континенталната европейска етнология за разлика от културната антропология: освен създадените от самата нея източници (главно биографични интервюта, проведени през 2006–2008 г.), към емпиричния материал тя добавя голям масив от архивни документи. Комбинирането на двата вида извори ѝ е дало възможност да създаде плътна, а на места дори „жива“ картина на анализираните процеси.

При изграждането на тези картини се проявява стремежът на авторката към всеобхватност, подробно етнографско описание и детайлен анализ. Първото нещо, което читателят забелязва чисто оптически (заради курсивния шрифт) още при прелистването на книгата, са многобройните цитати от интервюта и архивни източници, които присъстват както в основния текст, така и в бележките под линия, като понякога отделни цитати, въведени и анализирани в основния текст, са продължени и анализирани в бележки под линия или, на други места, в бележките са приведени цитати от други източници, които хвърлят допълни-

телна светлина върху написаното в основния текст. Именно чрез този подход Я. Янчева постига пълнотата, която за нея очевидно е важна. Ако в основния текст тя откроява факти и интерпретации, които са централни за съответната (под)глава на труда, то в бележките под линия тя добавя нови, допълнителни аспекти, с което разкрива многогласието, множествеността, а понякога и противоречивостта на смислите, с които е натоварен даден пасаж от интервю или архивен документ, а на места – съзвучието или дисонансите между казаното в отделните източници. В случая този подход на Я. Янчева работи добре, тъй като една от целите ѝ е да внесе яснота в сложните процеси на „колективна памет“.

Тя си е поставила амбициозната задача да разкрие реалните процеси и промени във всекидневието, до които довежда прилагането на официалната идеология и политика на БКП и социалистическата държава, и едновременно с това да анализира паметта за тях и ретроспективните оценки, които днес им дават хората, преживели колективизацията. Тази задача е изпълнена: авторката използва интервютата си и като източници за реконструкцията на минали събития, и като документи за съвременните гледни точки, постоянно държи сметка за някогашните процеси и същевременно за интерпретацията и оценките, които те получават в съвременността. За разбирането на тази взаимовръзка спомага теоретичната рамка, разработена от Я. Янчева в увода, по-конкретно в частта „Теоретични подходи и концепции“.

Трудът е приносен и с това, че в него авторката сравнява някогашните трансформации и съвременното отношение към тях в две села, които се различават по своето географско положение и по социално-икономическото и историческото си развитие преди колективизацията. Берковското село Мездрей е полупланинско с преобладаващо субсистентно стопанство и идеологически предпочитания към аграризма, докато Пловдивското село Брестовица е разположено в равнината, преминало е през ранни модернизационни процеси, жителите му са по-заможни, ориентирано е към интензивно земеделие и пазарно стопанство, но е и отворено за комунистически идеи, а през социализма е определено за „показно село“. Тези различни изходни ситуации предопределят множеството различия в трансформациите, до които по-сетне довежда колективизацията. Чрез сравнението тя извежда някои общи черти, които оправдават членуването, т.е. обобщението в заглавието на книгата „Колективизацията в българското село“, но далеч повече изглеждат откритиите от Я. Янчева специфики и различия, които поставят под въпрос обобщението. Така или иначе, именно те спомагат за разбирането на разнопосочността на реалните процесите, замислени на официално партийно и държавно равнище като повече или по-малко униформени и еднопосочни. Както може да се очаква, различия се проявяват и в съвременните интерпретации от страна на някогашните кооператори в двете села.

Книгата на Яна Янчева представлява преработен вариант на дисертация ѝ. Познавам работата ѝ върху този труд още от периода ѝ на докторант – от самото изграждане на концепцията и събирането на емпиричния материал, през обсъжданията на отделни части на текста и защитата му в цялостен вид, до работата по подготовката му за печат. Наблюденията ми върху това почти десетгодишно развитие могат да свидетелстват за възискателността и прецизността, с които Я. Янчева подхожда към изследователските си задачи, анализа на материала и в крайна сметка към самия текст, за желанието ѝ постоянно да го подобрява.

В уводната глава присъстват стандартните за всяка научна монография елементи: формулировка на целите, обосновка на избора на терен и методи, преглед на литературата и теоретична рамка. В последната Я. Янчева разглежда концепции и подходи при изследването на модернизационни процеси, властови отношения и практики на помнене и разказване, особено във връзка с травматични преживявания и опит. Първа глава „Идеологическият проект за колективизацията в България” е посветена на официалния публичен дискурс, на идеологемите, ценностите и нормите, залегнали в политиката на колективизация и в нормативните актове (преди всичко в Примерния устав на ТКЗС) и диктували развитията на местно равнище. В следващите глави на книгата вниманието е насочено към реалното прилагане на политиката и нормите. След кратък преглед на макропроцесите, в първа глава „Колективизацията в България” Я. Янчева пространно (130 страници) и детайлно представя колективизацията в двете села, като по вече споменатия начин едновременно реконструира събитията и анализира отношението на местните хора към тях, включително моралните им оценки. Това дава основания колективизацията да бъде видяна като „място на колективна памет”. В изследователския фокус тук попадат стратегиите и практиките на „вкарване в ТКЗС”, различната мотивация (идеологическа или икономическа) за влизане в стопанствата, но и стратегиите за невлизане, конфликтите между кооперативни членове и частни стопани и стигматизирането на последните като кулаци и врагове, конфликтите между имотни и малоимотни, между поколенията и вътре в семействата, споровете за миналото и разнопосочността на интерпретациите. Списъкът може да бъде продължен.

Той е също толкова дълъг и подробен във втора глава, в която Я. Янчева анализира отделни „аспекти на социалистическото всекидневие” на кооператорите. Тук под лупа са взети управлението на стопанствата и дейността на отделните функционери, полаганият труд в кооперативното и личното стопанство, заплащането на труда, придържането към и отклонението от нормите. В анализа общите събрания на кооператорите се очертават не толкова като предначертано ритуално събитие, колкото като трибуна, от която коопе-

раторите се проявяват като политици и изказват проблеми и критика. Плътното описание на злоупотребите позволява да бъдат разграничени дребните кражби (на продукти, фураж и инвентар) и по-крупните измами и присвоения, като във втория случай същности се оказват позициите на актьорите в управлението на ТКЗС или близостта им до управляващите. Внимание е отделено на противоречията и конфликтите, възниквали във връзка с практиките на раздаване и стопанисване на кооперативна земя за лично ползване. Друга група от проблеми (йерархии, включване и изключване) е изведена в анализа на участието на мъже и жени и на представители на различни поколения в управленческите и различните трудови дейности. Снимката върху корицата на книгата визуализира разкритата в текста феминизация на земеделския труд при същевременното изключване на жените от управлението.

Последната, трета глава „Модернизация в селото” хвърля светлина върху оценките, които някогашните кооператори дават на инфраструктурните, икономическите и социалните придобивки в социалистическата епоха, както и на последвалата ликвидация на ТКЗС. Наред с рационалните размишления върху проблемите пред дребното частно земеделие в съвременността, чувството за личен принос и съпричастност към ТКЗС (най-малкото чрез полагаания труд) извиква дори у някогашните противници на ТКЗС отрицателно отношение към ликвидацията му. Завършването на главата с тези умилително-носталгични оценки обаче е стъписващо на фона на подробностите, с които читателят се е запознал в предходната глава – нарушенията, злоупотребите, кражбите, интересът към личното (не общото) и т.н. На това място липсва онзи критичен прочит на противоречията, който иначе Я. Янчева прави почти навсякъде в останалия текст на книгата.

Като цяло книгата е полезна с това, че чрез конкретни казуси ни помага да разберем в ширина и дълбочина местните трансформации и личните и семейните драми, предизвикани от една политика, създадена и прилагана централистично „отгоре”, както и спомените и споровете, която тя отприщва в постсоциалистическия период. Тя дава добра изходна точка, от която могат да бъдат отправени нови въпроси, например, дали и как нагласите и поведението на хората от двете села влияят при прилагането на новата селскостопанска политика, този път в условията на членството на България в Европейския съюз.

Петър Петров